

PIRMŪJŲ POKARIO METŲ APSAKYMŲ ŽMOGUS

L. LISENKAITE

Socialistinis realizmas kaip meninis metodas turi savo tikrovės reiškiniių atrinkimo, pavaizdavimo bei vertinimo principus. Tų principų idėjinė-estetinė prasmė ryškiausiai atsiskleidžia socialistinio realizmo kūriniam būdingoje žmogaus koncepcijoje, pačiame vaizduojamajame žmoguje. Savo metu J. Becheris yra taikliai pastebėjęs, kad naujas menas visada gimsta kartu su nauju žmogumi. Kalbėdamas II TSRS Rašytojų suvažiavime, K. Fedinas pasakė, kad „tur būt, naujo pasaulio žmogaus paveikslu, užfiksuotu geriausiose mūsų knygose, ir pasireiškia socialistinio realizmo metodas“¹.

Tuo būdu, kalbant apie socialistinio realizmo metodo formavimąsi lietuvių literatūroje, tenka pirmiausia gilintis į žmogų — kūrinio herojų. Šiuo požiūriu straipsnyje ir bus stengiamasi panagrinėti pirmųjų pokario metų apsakymus.

Pirmųjų pokario metų prozininkai, suvokdami ir meniškai atkurdami gyvenamojo laikotarpio žmogaus charakterį, rėmėsi ankstesnio periodo (1940—1945 m.) prozos patirtimi. Tiesa, ta patirtis nebuvo didelė. Tačiau rašytojų pastangos sukurti meninį savo amžininko portretą daugeliu atvejų paruošė dirvą sėkmingam grožinės prozos vystymuisi pokario metais. Ypač reikšmingi to meto prozos raidai buvo karo metų rašytojų mėginimai atskleisti žmogaus charakterį santykiyje su pagrindine, istorine epochos problema. Į karo meto P. Cvirkos, J. Baltušio ir kitų lietuvių rašytojų prozos kūrinius jau ateina žmogus, kuris, nors ir neplačiai, nors ir vienu aspektu, bet vis dėlto išskyla kaip naujos visuomenės atstovas, besivadovaujantis socialistinio humanizmo principais. Tuo pačiu pokario metų proza buvo ruošiama prielaidos praplėsti to žmogaus charakteristiką, išryškinti kitus jam būdingus bruožus, parodyti jį plėtesnėje sąveikoje su visuomenės gyvenimu.

Sudėtingoje Lietuvos pokario metų tikrovėje, naujų ekonominių-socialinių santykių poveikyje, ryškėjo ne tik besiformuojančios naujos žmonių bendravimo formos, bet ir augo naujas žmogus, kovojantis dėl socializmo sukūrimo. „Mes gyvename epochoje,— kalbėjo kadaise M. Gorkis,— kurioje vyksta esminis senosios buities laužymas, epochoje, kurioje bunda žmoguje savo vertingumo jausmas, epochoje, kurioje jis suvokia save, kaip jėgą, iš tikrųjų keičiančią pasaulį“². Mūsų prozininkų dėmesį visų pirma patraukė tas žmogus, jo charakterį jie ir siekė atskleisti, įveikdami nemaža sunkumų.

¹ К. Феднин, Писатель, искусство, время, М., 1961, стр. 477.

² М. Горький, Работы, т. XX, р. 235.

Atsiliepdami į partinės spaudos bei kritikos raginimus, mūsų prozininkai nuoširdžiai siekė, kad nė vienas svarbesnis ekonominio-socialinio gyvenimo reiškinys neliktų už jų dėmesio ribų, kad jų kūriniuose rastų atgarsį visi būdingesnieji to meto gyvenimo faktai, iškiltų amžininko paveikslas.

Kaip ir visoje daugianacionalinėje tarybinėje literatūroje, mūsų rašytojų prozos kūriniuose vaizduojamas liaudies atstatomasis darbas, jos pastangos greičiau užgydyti karo padarytas žaizdas. Tiesa, ši tema mūsų nėra taip plačiai vystoma, kaip rusų, ukrainiečių ar kitų tarybinių tautų literatūroje. Tai paaiškinama gyvenamojo momento specifika, tuo, kad netrukus po karo Lietuvoje prasideda žemės ūkio kolektyvizacija, ir visi su šiuo reikšmingu procesu, pokario metų taikia statyba, susiję reiškiniai atkreipia rimtą mūsų rašytojų dėmesį. A. Venclovos apsakyme „Jų veidas“, I. Kapnio „Kalniukų gurguolėje“ ir H. Korsakienės „Gimtajame mieste“ pasakojama apie kovą už gyvenimo normalizavimą mūsų kaime, duonos pristatymą valstybei, sugriauto miesto atstatymą, vaizduojamas žmogus — aktyvus organizatorius ir vadovas. Dažniausiai tai būna kovų su priešu užgrūdintas demobilizuotas karys, politiškai subrendęs, taikaus gyvenimo sąlygomis visa savo energija puolęs kitą priešą — įvairius ekonominius sunkumus, žengiąs pirmosiose socializmo statytojų gretose. Būdinga, kad tarybiniai lietuvių rašytojai, atspindėdami savo respublikos tikrovės specifiką, visur akcentuoja, kad sugrižęs iš fronto ir išsiilgęs taikaus kūrybingo darbo karys atsiduria naujame — kovos su buržuaziniu nacionalizmu — fronte. Šiuo požiūriu būdingas A. Venclovos apsakymas „Jų veidas“. Apsakymo herojus Tadas Valius parvyksta namo, tampa valščiaus pirmininku, netenka vienintelio sūnaus, kurį nužudo banditai, tačiau neatsisako savo darbo ir kovos. To meto apsakymuose taip pat paplitusi tokia situacija, kai demobilizuotas karys turi kovoti su karo ir okupacijos pasekmėmis ne tik liaudies ūkyje, bet ir žmonių sąmonėje, susidurdamas su buržuaziniu nacionalizmu, miesčioniškumu, karjerizmu, prisitaikėliškumu. Ypač aštriai tą idėjiškai subrendusio, užsigrūdinusio tarybinio žmogaus konfliktą su atgyvenusiomis, tačiau stipriai įsišaknijusiomis miesčioniškumo, nacionalizmo, merkantilizmo nuotakomis jautė ir stengėsi pavaizduoti rašytojas J. Marcinkevičius.

Pirmaisiais pokario metais rašytojai mėgina atsiliepti į kitą, gyvenamajam metui taip pat labai būdingą faktą — samdinio išsivadavimą iš šeimininko globos — ir pavaizduoti jo išėjimą iš buožės namų. (Pavyzdžiui, K. Maruko „Samdinės laiškas“, Br. Jauniškio „Augintinis“ ir kt.) Minimų kūrinių autoriai dar dažnai nesugeba atsakyti aprašymo, gyvenimo reiškinų fiksavimo tendencijos, nepakyla iki jų meninio apibendrinimo, o apsakymų herojai yra schematiški. Tačiau palapsniui didėja rašytojų bendravimo su nauja tikrove patirtis, auga pilietinis jų sąmoningumas, stiprėja profesinis meistriškumas, ir vis daugėja kūrinių, kuriems būdingas naujo žmogaus ir naujų visuomeninių santykių teigimas, kūrinių, kuriuose pulsuoja aktyvi, partinė menininko mintis, siekianti ne tik atspindėti, bet ir paveikti tikrovę. Tokių kūrinių tarpe žymiausia vieta priklauso J. Baltušio ir P. Cvirkos apsakymams, parašytiems 1946—1947 metais.

J. Baltušio dėmesį patraukia naujo žmogaus gimimo procesas. Rašytojas gerai pažino darbo žmogaus gyvenimą buržuazinėje Lietuvoje, suprato darbininko ir valstiečio rūpesčius ir siekimus. Apie tai jis rašo rinkinio „Savaitė prasideda gerai“ apsakymuose. Pokario metais dažnai lankydamasis kaime, fabrikuose ir dirbtuvėse, rašytojas matė, kad darbo žmogus jau nebe tas. Parodyti tą naują žmogų, atskleisti jame įvykusių pasikeitimų pobūdį, prasmę bei priežastis jis užsimojo savo apsakymais „Abišalė“ ir „Skuodžio paslaptis“.

Apsakymas „Abišalė“ (1946 m.) — vienas reikšmingiausių pirmųjų pokario metų mūsų grožinės prozos kūrinių. Jame sprendžiama aktuali kalbamojo laikotarpio problema — darbo žmogaus santykis su tų dienų tikrove. Naručio paveikslu, kaip teisingai savo metu pažymėjo ir mūsų³, ir visasąjunginė kritika⁴, buvo suduotas smūgis pasyviai herojui, valstietiška nesikišimo, visapusiškos tolerancijos tendencijai. Pirmųjų pokario metų tikrovė, klasių kova, kuri dėl buržuazinių nacionalistų kruvinos veiklos įgavo ypač žiaurų pobūdį mūsų kaime, sugriovė bet kokias galimybes išsilaikyti vidurio pozicijose. Gyvenimas reikalavo iš valstiečio ne tik pritarimo Tarybų valdžiai, bet ir ryžtingos kovos prieš tuos elementus, kurie trukdė kurti naują gyvenimą ir stengėsi susigrąžinti praeitį.

„Abišalėje“ rašytojas piešia pokario tikrovę su visais jai būdingais bruožais: čia ir valstiečių susirinkimas, kur kalbama apie prievolių vykdymą ir renkamas naujas apylinkės pirmininkas, čia parodoma ir buržuazinių nacionalistų veikla. Vienu žodžiu, rašytojas apčiuopia tas gyvenamojo meto būdingąsias detales, kurios sudaro jo specifiką. Tačiau „Abišalėje“ specifiiniai pokario tikrovės faktai nėra paprastos aktualijos, kurias rašytojas pastebėjo ir užfiksavo, kaip kad dažnai atsitikdavo kitų to meto prozininkų kūrybinėje praktikoje. Autorius visas detales pajungia kūrinio pagrindinei idėjai atskleisti, ir dėl to jos įgauna didelę prasmę, tampa neatskiriama Naručio charakterio dalimi.

Apsakymas pradedamas Naručio grįžimo iš susirinkimo vaizdu. Iš to, kaip pasinėręs į savo mintis herojus reaguoja į aplinkinį pasaulį, matom Naručį esant labai jautrios sielos žmogų. Rašytojas parodo, kaip Narutis „darbo įdiržintais delnais glostė nokstančių rugių varpas“, klausėsi vyturio čyvraviavimų, tai pasinerdavo į savo mintis tiek, kad jam pasirodė tartum ne tik jis pats save tyrinėja, bet ir „kažkas seka jį ir įdėmiai žvelgia į jo nugarą, žvelgia su pašaipą, su niekinančiu pasigailėjimu“⁵.

„— Ir ko jie nori iš manęs? — sumurmėjo Narutis, sumišęs ir lyg teisindamasis pats prieš save. — Aš nenoriu... negaliu...“⁶ Šie Naručio žodžiai rašytojo panaudojami ne tik kaip prielaida išaiškinti, kuo gi nepatenkintas ir kodėl kremtasi herojus, bet taip pat leidžia skaitytojui pajusti, kad herojus pergyvena ir dėl to, kaip jo poelgi suprato ir įvertino kaimynai, ir dėl to, kad kažkur sielos kamputyje, neprisipažindamas pats sau, jis jau ima abejoti savo tiesa. Tuo būdu apsakyme užmezgamas dvi-pusis konfliktas: tarp herojaus ir kaimynų, kuriems nepriimtina „dievo karvytės“ pozicija, ir paties herojaus sieloje — tarp jautrios sielos darbo žmogui būdingo tiesos pajautimo ir amžiais įskiepytos valstietiškos moralės. Susirinkimo scenoje J. Baltušis pagilina Naručio socialinę ir psichologinę charakteristiką: „Žmogus tiesios dūšios... musės be reikalo nenuskriaus. Normas pirma visų išpildo“ (p. 292); „nors ir tris normas išpildysiu...; Aš už tarybas, kaip visi...; Pastočių daugiau man skirkit...; viską sutinku...“ (p. 293). Rašytojo nupiešti herojaus išgyvenimai padeda mums suprasti Naručio charakterį, atskleidžia jo beribį gerumą, iki kraštutinumo išbujojusį teisingumo jausmą, baimę nuskriausti, įskaudinti žmogų. Tai ryšku ir iš to, kad Narutis gailisi valstiečių kaltinamo pataikavimu buožėms pirmininko Dundulio, ir iš to, su kokia širdgėla jis aiškina netinkas jam siūlomoms pareigoms („Aš turiu vaikų, ir Jocius vaikų turi... Aš vabaliuko nesu nutrėškęs, o čia... Atleiskite jūs man... netinku ir nenusimanau nieko...“), ir kaip viso to pokalbio metu jis jaučiasi

³ J. Simkus, Kūrybinė ataskaita.—„Pergalė“, 1953, Nr. 2.

⁴ К. Зелинский, Вопросы Советской Литовской литературы.—«Дружба народов», 1947, № 16.

⁵ J. Baltušis, Raštai, t. I, 1959, p. 290.

⁶ Ten pat.

bejėgis, kaip jį spaudžia ašaros. Rašytojas, priešpastatydamas Naručio moralę kitų valstiečių reikalavimams ir meniškai pagrįsdamas atsiradusį tarp jų konfliktą, stengiasi objektyviai parodyti to konflikto esmę. Kada Narutis į Daunio klausimą: „Šabotuojančių buožių tau gaila, a? Atvirai sakyk“ — atsako: „Ne aš jiems teisėjas“, mes suprantame, kad moralinis konfliktas perauga į socialinį, įgauna santykio su Tarybų waldžia prasmę. Tačiau rašytojas neskuba daryti išvadų apie herojų, jis stengiasi jį parodyti tokiose situacijose, suvesti akis į akį su tokiais gyvenimo reiškiniais, kurie jį patį verstų įsitikinti savo neteisumu ir atsisakyti savo principų. Susirinkimo scena, kuri apsakyme atkurta herojaus prisiminimais, baigiama Naručio nuoširdžiu nustebimu, savo kaltės nesupratimą reiškančiais žodžiais: „Ir ką aš jiems padariau? .. Amžių pragyvenau, nesikišdamas niekur, ir... niekas negalėjo manęs papeikti“. Tai, kad Narutis teisindamasis apeliuoja „pragyventu amžiumi“, turi dvejopą prasmę. Iš vienos pusės, toks patikrintas argumentas turi tartum padėti herojui nusiraminti. Antra vertus, rašytojas šiais herojaus žodžiais pasinaudoja kaip savotiška kompozicine priemone ir pereina prie kito epizodo, kur herojus parodomas tokiose aplinkybėse, kokiose jam neteko būti visą amžių. Atsidūręs vienas prieš vieną su banditu ir aiškiai nujausdamas, su kuo turi reikalą, Narutis elgiasi taip, kaip visada elgdavosi jo proseneliai, seneliai ir jis pats su pakeleiviais: parodo kelią, pagirdo vandeniu ir net neprašomas, „nes dar nebuvo atsitikimo, kad jo kieme būtų atsakyta alkanam duonos gabalo, o pakeleiviu pastogės“, įteikia duonos abišalę. Tačiau, nors apsakymo herojus pasiėlgė pagal katalikiškos moralės dėsnį — alkaną papenėk, trokštantį pagirdyk — ir, atrodo, turėtų būti patenkintas, autorišius vaizduoja jį vis labiau ir labiau nerimaujantį. Ir tai natūralu, nes išplaukia iš tos savijautos, kuri apėmė Narutį tuoj po susirinkimo, kai jis, dar šito nepripažindamas, pajuto, kad kažkur klysta. Paskutinis apsakymo epizodas triša užsimezgsusį mazgą, parodo tikrąjį ir vidinį, ir išorinio konflikto pobūdį bei jų išsprendimo galimybes. Rašytojas taip natūraliai pasakoja apie Naručio praleistas dienas po tos atmintinos nakties, kai jis „sveičiui“ davė duonos riekę, taip įtikinamai piešia jo norą šalintis žmonių, ieškoti nusiramino darbe, kad jo išvykimas į miestelį, nieko nežinant apie teismą, atrodo visai suprantamas. Iš esmės paprasto smalsumo vedamas eina Narutis į teismo salę, o išeina iš ten „svirduliuodamas, nieko prieš save nematydamas, lyg tarpuragėn suduotas jautis“, nes viename teisiamyjų atpažįsta savo „sveičią“.

Savo metu, recenzuodamas J. Baltušio „Rinktinę“, J. Šimkus pareiškė nuomonę, kad rašytojas, vaizduodamas Naručio susijaudinimą, sužinojus tiesą apie „sveičią“ ir suvokus savo vaidmenį, nusižengė tikrovėskumui, susentimentalino apsakymą. Atrodo, kad vis dėlto šiuo atveju teišsus ne kritikas, o rašytojas. Žinoma, kuriam nors kitam herojui Naručio „atgailos“ būdas galėtų būti ir netipiškas: ir ašaras vyrai ne dažnai lieja, ir savo kaltes ne ūmai pripažįsta. Tačiau rašytojas nenusikalto charakterio logikai: juk Narutis parodytas kaip labai jautrus žmogus, ašaros jį smaugė net tada, kai jis susirinkime atsisakė būti pirmininku. Kaip gi jam neverkti supratus, kad jis, „nė vabaliuko nenuskriaudęs“, objektyviai prisidėjo prie banditiškų žmogžudysčių! Tačiau Narutis verkia ne vien iš gailėsčio tiems, kurie nukentėjo nuo banditų. Jis verkia ir savęs, savo tikėjimo, savo tiesos, kurios netinkamumu jo gyvenamiems laikams įsitikino taip netikėtai žiauriu būdu. Ir jeigu kitas „Abišalės“ veikėjas, stačiokas, klasiniu požiūriu daugiau išprusęs Daniūnas, nežinodamas, kas įvyko Naručio namuose, jo ašaras suprantą kaip „dievo karvytės“ užuojautą banditams, tai skaitytojui ašarų priežastys aiškios ir suprantamos.

Taip pat įtikinantis ir logiškas, visa ankstesne charakterio raida pagrįstas yra Naručio užsimojimas nueiti į salę ir pasisakyti: „Juk tai aš... duonos abišalė... Tegu sužino visi. Jei dovanos, paprašysiu tavęs ranišką man paduoti. Šitaip...“⁷ Tokie geri ir jautrūs žmonės, savotiški tiesos mylėtojai, negali slėpti savyje melo, jiems reikia būti švariems ir prieš save, ir prieš kitus.

Herojaus pasiryžimu pasakyti teisme tiesą rašytojas baigia apsakymą. Kaip toliau susiklostė Naručio likimas: ar jis prisipažino, ar atleido jam teismas, kaip jis toliau gyveno, rašytojas nepasako net ir užuominomis. Apie tai palikta mąstyti pačiam skaitytojui. Viena tik aišku — Narutis, susidūręs su konkrečiais tikrovės faktais, suprato, kad paseno tėvų moralė, kad negalima audringais klasių kovos metais vadovautis nesikišimo, neutralumo principais, nes jie ir dorą žmogų gali atvesti į nusi kaltimą.

Apsakyme „Abiшалė“ rašytojas nesistengia ieškoti sudėtingesnių temos sprendimų būdų. Plastiškais, apčiuopiamais vaizdais jis tapo reikšmingą herojaus gyvenimo įvyki, iš esmės pakeitusį jo pažiūras, jo santykius su žmonėmis. Situacijos, kuriomis užsimezga ir išsispindžia apsakymo konfliktai, rašytojo yra vykusiai parinktos ir prasmingos herojaus charakterio persilaužimo požiūriu. Tų situacijų aktualumas, politiskumas netrukdo apsakymo meninei idėjai išryškėti, netampa tos idėjos iliustracija, o yra organiška prielaida, padedanti spręsti žmogaus ir gyvenimo santykio problemą.

„Abiшалėje“ autorius ne tiktai aistringai ir meniškai įtikinamai paneigė nesikišimo, neutralumo, vidurio „filosofiją“. Jis iškėlė ir etinę problemą, nebijodamas pasakė, kas yra moralu; bendražmogiško humanizmo teorijai, kuria iš esmės remiasi Narutis, priešpastatė darbo žmogaus klasinį humanizmą, kuriuo tik ir galima vadovautis socialistinių revoliucijų, didžiulių socialinių ir ekonominių lūžių metais. Juk Narutis, įsileidęs nepažįstamąjį, iš kai kurių jo elgesio bei kalbos detalių nujautė, kad tai banditas, bet jį labiau paveikė tai, kad prieš jį išvargęs, ištroškęs, išalkęs žmogus. Šį žmogų, o ne banditą jis pagirdė, šiam žmogui parodė kelią ir įdavė duonos riekę. Ir štai apsakymo atomazga rašytojas teigia, jog negalima gailėtis apskritai žmogaus, negalima pamiršti jo klasinės-socialinės esmės, nes toks gailėsysis virsta nusikaltimu prieš kitus žmones.

Vadinasi, J. Baltušis savo „Abiшалėje“ palietė gyvas ir aktualias savo meto problemas ir išsprendė jas iš socialistinio humanizmo, tarybinio partiškumo pozicijų. Jo apsakymo herojus, konkrečiai susilietęs su gyvenamojo laikotarpio tikrove, nugalėjo jo iniciatyvą ir aktyvumą kausčiusias pažiūras bei tradicinę moralę.

1947 metais pranešime apie mūsų kritikos uždavinius J. Baltušis, nušviesdamas tuos procesus, kurie socializmo kūrimo sąlygomis vyksta žmonių sąmonėje, rėmėsi tokiu pavyzdžiu: „Imkime paprasčiausį spaustuvės darbininką, specialistą — seną meisterį. Žmogus visą gyvenimą saugojo savo profesijos paslaptį. Jis dieną ir naktį drebėjo, kad, kitam išmokus jo amatą, bus išstumtas į gatvę. Ir štai tarybinėje santvarkoje jam atvedė visą būrį jaunų entuziastiškų žmonių ir pasakė: „Konkurencijos nebėr. Mokyk.“ Ir jis su entuziazmu imasi mokyti. Ar šito žmogaus dvasios persilaužimas nesudaro temos?“⁸

Apsakymas „Skuodžio paslaptis“, parašytas tais pat metais, yra rašytojo mėginimas pavaizduoti „žmogaus dvasios persilaužimą“, parodyti naujų pradų įsigalėjimą jo moralėje, jo pažiūroje į darbą.

⁷ J. Baltušis, Raštai, t. I, 1959, p. 304.

⁸ „Literatūra ir menas“, 1947, Nr. 2.

Apsakymo pradžioje J. Baltušis savo herojų parodo išmuštą iš įprastinių vėžių, kažkokią apmaudo slegiamą, nesėkmingai mėginantį nusiraminti surasti degtinėje. Toliau herojaus prisiminimų ir autorinio pasakojimo forma rašytojas atkuria priežastis, kurios išvedė seną meistrą iš pusiausvyros ir sukėlė jam nerimą: tai spauštuvės direktoriaus naktinis apsilankymas dirbtuvėje ir po to sekęs draudimas dirbti naktimis. Rašytojas taip pateikia naktį įvykusio direktoriaus susidūrimo su Skuodžiu sceną, kad skaitytojas ne iš karto suvokia direktoriaus poelgio tikruosius motyvus. Tačiau palaipsniui aiškėja, kad „po aštuonių apmokymo mėnesių knygriškylos mokiniai dar nesugeba įverti tasmos į stakles ir sufasuoti kartono kraštų“, o Skuodys dirbdavo naktimis todėl, kad nenorėjo atidengti mokiniams amato paslaptį. Atskleidęs senio susikrimitimo priežastis ir pačią reikalo esmę, rašytojas nutraukia Skuodžio prisiminimus, vėl grįžta į pirmąją situaciją ir įveda naują veikėją — skaitytojui jau pažįstamą iš meistro apmąstymų direktorių. Darbininko ir direktoriaus dialogas pateikiamas taip, jog didesnę reikšmę įgauna potekstė, negu patys žodžiai. Abu herojai kalba užuominomis, nors ir vienas, ir antras jaučia, apie ką reikia kalbėti. Juk Skuodys sąmoningai slepia savo meistriskumo paslaptį. . . Tačiau direktorius tiesiai apie tai nepasako, nes, matyti, nenori užgauti seno žmogaus, o Skuodys tyli, nes nežino, „kokiais žodžiais išdėti viską taip, kad Tamulis suprastų? Greičiausiai jis nieko nesupras, o dar greičiau tik pasijuoks iš to visko ir dar labiau smerks jį“⁹. Jeigu Skuodys galvoja, kad direktorius nesupras, vadinasi, jis turi tam tikrų savo elgesio motyvų. Rašytojas šitokiu būdu paruošia perėjimą į platesnį meistro elgesio priežasčių aiškinimą ir duoda platoką jo priešistoriją, papasakoja apie visą herojaus gyvenimą, apie tas jo puses, kurios susijusios ne tik su profesijos įsisavinimu, bet ir su jo pažiūrų į darbą, apskritai į gyvenimą, su jo charakterio susiformavimu. Santūriai ir lakoniškai pasakoja rašytojas, kaip, kokia kaina, kokiomis aplinkybėmis tapo Skuodys meistru, įsigijo taip branginamą paslaptį. Sužinojęs šitai, skaitytojas nepasmerkia herojaus už jo elgesį, jis supranta, kad Skuodys tapo buržuazinės moralės auka. Parodęs socialines herojaus elgesio šaknis, rašytojas nė minutei neabejoja, jog Skuodys praregės, nes jis darbo žmogus, reikia tik jam įrodyti, kad jis neteisis. J. Baltušis pabrėžia, jog herojus nerimauja, pergyvena. Įvyksiančiam herojaus persilaužimui parodyti rašytojas neieško ypatingos situacijos, neįgrindžia jo nepaprastu įvykiu ar faktu. Herojaus „persilaužimas“ įvyksta po to, kai jis gauna atsakymą į klausimą: „iš kur jūs imsite darbo visiems tiems, kuriuos sutempėt pas save. . . Visais laikais čia buvo tik keli mokiniai, o dabar? Kur jūs dėsit juos paskui, kai pramokysit amato?“¹⁰ Direktoriaus samprotavimai padeda Skuodžiui suprasti tai, ką jis pats juto. Rašytojas apsakyme nepavaizduoja, ką galvojo bei pergyveno herojus, išėjęs iš direktoriaus kabineto. Paskutiniame apsakymo epizode jis piešia herojų dirbtuvėje, rodantį mokiniams amato „paslaptį“. Ar nepalengvino kartais autorius herojaus lūžio? Mums atrodo, kad ne. J. Baltušis neteigia, kad perauklėjo Skuodį direktoriaus žodžiais. . . Su menininkui būdingu taktu autorius parodo, jog Skuodį paveikė pats gyvenimas, o direktoriaus žodžiai buvo paskutinis lašas. Vaizduodamas herojaus vidinį lūžį, rašytojas ne tiek gilinasi į jo išgyvenimus, kiek grindžia jį išoriniais jo gyvenimo įvykiais. Atrodo, kad šiuo konkrečiu atveju tai prasminga. Darbininką Skuodį, jo sąmonę suluošino ne knyginės teorijos, ne individualizmo filosofija, jį sulamdė patys gyvenimo santykiai ir ištiesinti jį galėjo taip pat tik pati pasikeitusi tikrovė. Todėl rašytojas, neieškodamas kokių nors

⁹ J. Baltušis, Raštai, t. I, p. 311.

¹⁰ Ten pat, p. 318.

įmantresnių Skuodžio persilaužimo pavaizdavimo kelių, savo apsakyme herojaus elgesį motyvuoja jo paties gyvenimo faktais. Tai natūralu ir suprantama. Tipiškas charakteris autoriaus atskleidžiamas tipiškose aplinkybėse, ir tuo pačiu realizuojamas kūrybinis sumanymas. Pakeitęs savo pažiūras į darbo pobūdį tarybinėje tikrovėje, Skuodys taps puikiu jaunimo mokytoju, žmogumi su ateities perspektyva. Tokia išvada plaukia iš apsakyme pateiktų meninių vaizdų.

Rašytoją J. Baltušį visų pirma domino žmogus, kuris, susiliedamas su konkrečiomis tikrovės pusėmis, išsivaduoja iš praeities moralės dogmų, atsisako jo sąmonėje įsišaknijusių tradicijų, atgimsta naujam kūrybiniam, prasmingam darbui. Išskeldamas į apsakymo centrą „idėjinio persi-auklėjimo, psichologinio lūžio problemą“¹¹, rašytojas išsprendžia ją meniškai, įtikinamai pavaizduoja tuos pakeitimus žmogaus sąmonėje, kurie vyko pokario metais.

Mūsų pokario metų tikrovėje rašytojo P. Cvirkos dėmesį atkreipė tas žmogus, kurio aktyvios veiklos dėka gyvenimas ėjo socialistine vaga. Tarp abejojančių, lūkuriuojančių, bijančių gyveno, dirbo ir kovojo žmogus, tvirtai tikintis Tarybų valdžia ir visomis jėgomis pasiryžęs ją ginti. Tai mūsų pokario metų aktyvistas, neįbaugintas buožių bei banditų grasi-nimais, iki galo vykdąs tarybinio žmogaus pareigas, dažnai už tikėjamą šviesia ateitimi ir socializmu mokantis savo arba savo artimųjų gyvybę bei kraują. Jau daug metų mus skiria nuo anų pokario metų, o laikraščiuose ir žurnaluose vis minimos naujos ir naujos tokių žmonių pavardės, aprašomas jų kuklus, tačiau be galo prasmingas, reikalingas darbas!

Vienoje savo kalboje Didžiojo Tėvynės karo metais P. Cvirka pastebėjo: „Niekada nebūsiu darbininkų bei karo tematikos rašytoju — mano stichija kaimas“. Todėl nenuostabu, kad ir pokario metais savo epochos sudėtingumą ir naują rašytojas suvokia visų pirma per tuos pasikeitimus, kurie vyksta lietuviškame kaime. P. Cvirka, kaip ir kiti to meto rašytojai, savo apsakymuose atspindi aktualius pokario tikrovės reiškinius: rašo apie rinkimus, vaizduoja kovą su banditais, valstiečių jungimąsi kooperatyviniam žemės dirbimui. Tačiau klaidinga yra šių P. Cvirkos apsakymų reikšmę ir idėjinę-meninę prasmę įžiūrėti tik tokiuose siauruose tematikos rėmuose, nors iki šiol kartais taip buvo daroma. P. Cvirkos pokario metų apsakymų tema — žmogaus atsitiesimas, savo žmogiškos vertės pajautimas, tie nauji poslinkiai jo sąmonėje, kurie vyksta konkrečiose pokario aplinkybėse. Patys tikrovės faktai, rašytojo paimti kaip tipiškos herojų gyvenimo ir veiklos sąlygos, yra glaudžiai susieti su charakteriais, pajungti charakterių atskleidimui.

Savo apsakymuose „Deputatas“ ir „Pabučiavimas“ P. Cvirka kuria žmogaus, aktyviai rėmusio Tarybų valdžią sudėtingomis mūsų kaimo pokario sąlygomis, meninį paveikslą. Rašytojas nesitenkina vien parodęs tą žmogų, jisai mąsto apie jį, stengiasi įžiūrėti jo veiklos, jo aktyvumo priežastis, atskleisti kasdieninių darbų bei rūpesčių užslėptas jo dvasines savybes, jo širdies bei sielos gyvenimą. Tai visų pirma ir apsprendžia šių kūrinių įtaigumą bei jų didžiulę reikšmę mūsų grožinės prozos raidai.

Užčiuopęs gyvenime kuklaus, darbštaus ir pareiingo, atvira širdimi, darbu ir žodžiu remiančio Tarybų valdžią žmogaus charakterio bruožus, rašytojas apsakyme „Deputatas“ pastato jį į tokias aplinkybes, kuriose atsiskleidžia jo vidinis turinys, pilnai pasireiškia jo savybės.

Apibendrinamas tarybinės lietuvių prozos svarstymo rezultatus dekadės metu, rašytojas K. Fedinas teisingai pastebėjo, kad menininkui labai svarbu surasti gyvenime herojaus charakterį, o po to leisti herojų

¹¹ V. Kubilius, Mūsų rašytojai, Vilnius, 1958, p. 147.

laisvai veikti, parodyti save tuose poelgiuose, tose aplinkybėse, kurios at-
rodo tinkamiausios autoriui. „Herėjai kuria siužetą, bet nėra jam pavaldūs — štai tas pagrindas, kuriuo remiasi meninis kūrinys“¹². P. Cvirka, iki apčiuopiamumo pajaustą ir pažintą savo meto žmogų — kūrinio herojų sąmoningai leidžia veikti pačioje kasdieniškiausioje aplinkoje, piešia jį buitiniame plane. Reišelis, apsakymo „Deputatas“ herojus, nepadaro nieko nepaprasto, neatlieka žygdarbio. Tačiau, pavaizdavęs, su kokia meile jis laukia vaikystės draugo generolo Kartašiaus, kaip nuoširdžiai stengiasi jį prideramai sutikti bei neabejoja, kad šis, išrinktas deputatu, „kai užkaman-
dys, tai mūsų valščius ir su sėja, ir su planais nosis kitiems nušluostys“¹³, kaip jis susijaudina sužinojęs, jog ne generolą, o jį, paprastą darbininką, kaimynai pasiūlo kandidatui, rašytojas savo kūrinio patosus teigia, jog, būtent, jis, kuklus ir nežymus Reišelis, yra tikras gyvenimo herojus, reikalui esant galįs atlikti ir žygdarbių.

Apsakymas pradedamas vidiniu herojaus monologu, su kurio pagalba rašytojas atkuria Reišelio vaikystės epizodus, susijusius tiesiog su tuos prisiminimus sukėlusia priežastimi — Andriu Kartašium. Lyg tarp kitko, greit besikeičiančiuose herojaus prisiminimų vaizduose rašytojas atkreipia skaitytojo dėmesį į kai kuriuos jo biografijos faktus, kurie labai padeda mums suvokti jo charakterį, pozicijas pokario metų gyvenime.

„Andrius pristojė prie raudonųjų drauge su savo tėvu, šaltkalviu, ir dingo. O Reišelį už tai, kad jis neturtingųjų komitete raštininku buvo, pačiuo patoje baltųjų kareiviai, pasivadinę lietuviška kariuomene.

...Pusę metų Reišelis Ukmergės rūsy iškalėjo, paskum paleido tik dėl to, kad nepilnametis buvo.

Tačiau kas tik apylinkėj beatsitikdavo, ar dvaro darbininkai iš pono duonos pareikalavdavo, ar medyje rasdavo iš po nakties raudoną vėliavą iškeltą — Reišelis kaltas. Reišelį policija ima, per veidą mauzeriais muša: „Tavo darbas, bolševike...“¹⁴

Teisingai pastebėjęs, kad revoliucinės kovos tradicijos neišblėso, kad į pirmąsias pokario meto aktyvo gretas stoji žmonės, vienaip ar kitaip jau anksčiau susiję su revoliucine kova, P. Cvirka savo herojaus biografijoje šį momentą pažymėjo, aiškiai teikdamas jam reikšmės, tačiau pažymėjo santūriai, su meniniu taktu. Trumpai užsiminęs, kad ir hitlerinės okupacijos metais Reišelis turėjo slapstytis, rašytojas piešia rinkiminio susirinkimo sceną. Beveik jėga partorgo priverstas kalbėti, Reišelis pasidžiaugia, kad dabar į valdžios organus renkami paprasti žmonės, kad „lyg kūdikius mus tik ir pradeda tarybinė valdžia vaikščioti mokytį“. Rodos, paprasti žodžiai, tačiau P. Cvirka sugeba parodyti už jų slypinčią žmogaus gyvenimišką patirtį, galvojimo būdą, jo viltis ir tikėjimą nauja santvarka.

Dar buržuazinės Lietuvos laikais apybraižoje „Mano kaimas“ su pasipiktinimu kalbėjęs apie literatus, piešiančius lietuvių valstietį primitivų ir puskvailį, vis kalbantį apie „švedų karą su japonais“, Cvirka „Deputate“ vaizduoja savo herojų mąstantį ir giliai jaučiantį žmogų. Reišelis mąsto, kaip tat būdinga valstiečiui, konkrečiai, gretindamas ir vertindamas gyvenimo faktus, o ne abstrakčiomis sąvokomis. Gilus įsitikinimas tarybinio gyvenimo pranašumu, supratimas, kad kiekvienas pagal savo jėgas privalo dirbti, kuriant tą gyvenimą, ir yra tokie Reišelio charakterio bruožai, kurie iškyla mums susirinkimo epizode ir kurie apsprendžia tai, jog jis pasiūlomas kandidatui. Susirinkimo epizodas apsa-

¹² К. Федин, Слово к литовским прозаикам.— Сб. «В братском единстве», М., 1954, стр. 315.

¹³ P. Cvirka, Raštai, t. IV, 1951, p. 291.

¹⁴ Ten pat, p. 289.

kymo siužetui yra reikšmingas, nes jame išryškėja Reišelio, kaip aktyvaus naujo gyvenimo šalininko ir statytojo bruožai, užsimezga tas konfliktas, kuris lemia Reišelio tolesnę veiklą ir netikėtą atomazgą. Suvokdamas, kad deputatu turi būti žmogus, galįs daugiausia atnešti naudos kitiems, Reišelis neįsivaizduoja geresnio kandidato, kaip jo vaikystės draugas Tarybinės Armijos generolas Andrius Kartausius. Herojus yra tiek įsitikinęs šitos savo minties teisingumu, jog jam atrodo, kad ir kiti tą patį galvoja. Paskendęs mintyse apie generolą Kartausių, Reišelis netyčia išgirsta pirmininko pokalbį telefonu ir šio žodžius, kad atvažiuojantį reikia „priimti kaip generolą“, interpretuoja savaip. Jis nutaria, jog laukiama Kartausiaus. Norėdamas padaryti vaikystės draugui malonumą, jis eina ančių medžioti. Jį apima laukimo nerimas ir būsimo susitikimo džiaugsmas, ir, grįždamas namo, jis taip pat viską traktuoja savo vidinių pergyvenimų požiūriu. „Kai tik jis peršoko per tvorą ir prisiartinio prie savo namų, išgirdo viduje daug balsų ir juoką.

— Yra! — pagalvojo jis, ir širdis smarkiau suplakė“¹⁵.

Paskutinis apsakymo epizodas, kur atsiriša anksčiau užsimezgęs mazgas — Reišelis sužino, kad ne generolą, o jį nutarta pasiūlyti deputatu, rašytojo nupieštas taip pat santūriai ir lakoniškai. Herojaus išgyvenimai, apėmęs jį susijaudinimas visai suprantami, juk jam nė į galvą nebuvo atėjusi tokia atomazga. J. Lankutis teisingai pažymėjo, jog P. Cvirka „puikiai panaudojo „netikėtos pabaigos“ situaciją traktorininko Reišelio dvasinėms savybėms atskleisti“¹⁶. Šioje scenoje ypač giliai rašytojas parodo taurumą paprasto žmogaus, siekusio sunkiu darbu ir kova geresnio, teisingesnio gyvenimo. Pasiūlymas kandidatu Reišeliui reiškia ne tikai nenupelnytą garbę, — jis įžiūri savo žmogiškosios vertės pripažinimą, savo dorą gyvenimo įvertinimą. „Reišelis pro draugų galvas pamatė tarpdury savo žmoną, jos laimingą veidą, ir ūmai jis atsiminė visą savo gyvenimą, kaip jį šventoriuje eile sustoję ulonai mušė karabinių buožėmis ir kaip jį etapu gainiojo policija, ir niekas tuomet apie jį gero žodžio nepasakė, nė vienas tų, kuriems jis už duonos kąsnį sodus užsodino, dirvas išarė.

Ir užėjo jam karštas noras iš visos širdies draugams padėkoti“¹⁷.

Tuo būdu, sukūręs gyvą savo meto žmogaus paveikslą, P. Cvirka parodė, kaip tarybinės tikrovės sąlygomis atsiskleidžia geriausi, tauriausi žmogaus bruožai, kaip paprastas žmogus bręsta dideliems ir atsakingiems darbams, visuomenei, liaudžiai.

Savo prisiminimuose apie P. Cvirką J. Baltušis atpasakoja rašytojo įspūdžius po apsilankymo Ukmergės rajono kaimuose. „Saunūs, tvirti mūsų tarybiniai žmonės, — kalbėjo P. Cvirka. — Štai nakvojau vienoj šeimoj. Tėvą sušaudė okupacijos metais vokiečiai, vienas brolis žuvo fronte Raudonosios Armijos eilėse, antrąjį brolių, tarybinį darbuotoją, nužudė dabar nacionalistiniai banditai, o trečiasis brolis atsistojo nužudytojo vieton ir eina apylinkės pirmininko pareigas. Tai viena pačių sunkiausių apylinkių valsčiuje, o gal ir visoj apskrity. Kasdien jis gauna banditų grasinimų, tačiau nė nemano trauktis. „Mūsų neįbauginsi“, — sako jis. Štai apie ką reikia rašyti, drauguž! Apie naująjį, tarybinį mūsų žmogų, jo ryžtingumą, drąsą. Jie dar mažai patyrę darbe, dar nemoka dirbti šitie mūsų žmonės, dar kartais tiesiog juokingų klaidų. Bet jie mokosi iš šitų klaidų, jie virtai tiki savo idėjos teisingumu ir per visas kliūtis veržiasi pirmyn, laužiasi lėg galinga plati upė...“¹⁸

¹⁵ P. Cvirka, Raštai, t. IV, 1951, p. 294.

¹⁶ J. Lankutis, Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje, Vilnius, 1959, p. 257.

¹⁷ P. Cvirka, Raštai, t. IV, 1951, p. 295.

¹⁸ J. Baltušis, Petras Cvirka.—„Pergalė“, 1947, Nr. 4, p. 102.

Gal būt, J. Baltušiai papasakota šeimos istorija, o gal kiti analogiški faktai įkvėpė P. Cvirka apsakymo „Pabučiavimas“ idėją, padėjo surasti tinkamą situaciją, įgalinančią parodyti herojaus dvasinį brendimą ir motyvuoti charakterio lūžį. „Pabučiavime“ P. Cvirka nesitenkina tik papasakojęs gyvenamajam laikotarpiui būdingus klasių kovos reiškinius. Juose jis įžiūrėjo esminius tikrovės bruožus, susijusius su reikšmingais poslinkiais žmonių sąmonėje, su jų dvasiniu atsitiesimu bei atgimimu, savo jėgos pajautimu ir įsijungimu į aktyvių kovotojų gretas.

„Pabučiavimas“, kiek galima spręsti iš autoriaus laiškų Z. Sišovai, vertusiai ir ruošusiai P. Cvirkos apsakymų rinkinį rusų kalba, rašytojo nebuvo galutinai apdorotas ir suredaguotas. Jis nėra toks vientisas idėjinio-meninio požiūriu kaip „Deputatas“ arba „Daina“. Apsakyme nesunkiai surandame stilistinių nelygumų, sodrius, daiktiškai apčiuopiamus vaizdus netikėtai pakeičia laikraštinės frazės. Pavyzdžiui, „Motiejaus sūnus, nešdamasis iš valsčiaus naujai gautos žemės popierius, krito dirvoje, ir kulka, pervėrusi jo krūtinę, buvo lydima neapykantos ir keršto darbo žmonių respublikai“¹⁹. Galima padaryti priekaištų ir kompoziciniu požiūriu. Jaučiamas bereikalingas ištėtumas, atrodo, ne visai vykusiai įkomponuota pagrindinio veikėjo charakterio ekspozicija.

Tačiau, nepaisant atskirų trūkumų ir nesklaidumų, apsakyme „Pabučiavimas“ autoriui pavyko sukurti stiprų charakterį, pavaizduoti, kaip išsiveržia jame ilgus metus slopinta jėga, troškimas aktyvios veiklos, kūrybinio darbo. P. Cvirka įtikinamai parodo, kaip atgimsta sąmoningai kovai žmogus ir kaip jis kovodamas grūdinasi, kaip atsiskleidžia tokie jo charakterio bruožai, kurie ilgų varginančio darbo, beteisės padėties, sunkios materialinės būklės metų buvo prislopinti ir giliai užslėpti.

Apsakymo pradžioje, pasakodamas apie tą Motiejų, kurį trisdešimt bendro gyvenimo metų pažinojo jo žmona, pabrėždamas herojaus charakterio nuolaidumą, pasyvumą, rašytojas vis dėlto keliomis detalėmis leidžia pajusti, kad Motiejus — stiprios valios žmogus, o ne šiaip ištiželis, atsidūręs po žmonos padu dėl to, kad pats nemokėjo galvoti arba veikti. Pavyzdžiui, rašytojas pažymi, kad herojus be ašarų palydėjo į kapus savo vaikus, o „kirviu perkirtęs koją ir sutrupinęs kulnies kaulą, jis stipria ranka užspaudė žaizdą ir taip iki pavasario išlaukė felčerio“²⁰. Herojus pasyvus ir nuolankus tik todėl, kad gyvenimas buvo sulenkęs jį, kad jo tikėjimas ateitimi buvo palaužtas ulonų bizūnais, kuriais Motiejų plakė už kažkada iš dvaro gautą žemės sklypą. Šitais rašytojo užakcentuotais herojaus biografijos bruožais apsakyme tartum teigiama, kad nustojęs vilties iš esmės pakeisti gyvenimą, Motiejus numojo ranka ir į buities smulkmenas, manydamas, kad ar šiaip, ar taip pasielgsi — rezultatai vienodi. Jis nepriklausė prie tų žmonių, kurie visuomeninę skriaudą, socialinę neteisybę išlieja ant savo artimųjų galvų arba skandina degtinėje. Motiejus paslėpė savyje ir jėgą, ir skausmą ir gyveno, stumdamas dieną po dienos. Pažadinti herojuje snaudžiančią jėgą, priversti ją išsiveržti ir susikristalizuoti į aktyvaus veikimo poreikį galėjo tiek gilus dvasinis sukrėtimas, tiek realių tikroviškų veiklos galimybių pajautimas, nes, būtent, tik pastarosios ir suteikia prasmę žmogaus veiklai. P. Cvirka Motiejaus atgimimą motyvuoja šiais abiem atžvilgiais. Vienintelio sūnaus, nužudyto banditu, mirtis iki dvasios gelmių sukrečia Motiejų. Tai rodo jo žodžiai, pasakyti aukščiausią jo dvasinio įtempimo momentą — aiškinantis su žmona, kuri nepritaria Motiejui, pasirinkusiam aktyvisto kelią.

¹⁹ P. Cvirka, Raštai, t. IV, 1951, p. 300.

²⁰ Ten pat, p. 301.

— „Visą gyvenimą kumečiu: kraują siurbė... kaip šunį spardė ir daužė, vis tylėk. Vaiką užmušė... Kad jie nesulauktų“²¹.

Rašytojas apsakyme neatkuria herojaus pergyvenimų, minčių, apsprendusių jo pasiryžimą parsinešti namo ginklus ir dirbti apylinkės pirmininku. Jisai pateikia tik patį rezultatą. Šitai išplaukė iš pasirinkto herojaus „maišto“ pavaizdavimo būdo: P. Cvirka pasakoja apie tą „maištą“ Motiejaus žmonos vardu. Jos požiūriu, pirmas senio Motiejaus savarankiškas žingsnis yra protestas prieš įsigalėjusią namuose tvarką, prieš žmonos valdžią. Tačiau rašytojas Motiejaus „maištą“ puikiai atskleidžia visuomeninę charakterio esmę, tuos pakitimus, kurie vyksta jame naujų ekonominių ir socialinių santykių poveikyje. Motiejaus nepakantumas žmonos burbėjimui yra žmogaus, pajutęs savo pilietinę pareigą aktyviai dalyvauti, kuriant naują gyvenimą, atkirtis jėgai, mėginančiai sugrąžinti jį į tylėjimo, pasyvaus kentėjimo kelią. Motiejus negali toliau pasyviai stebėti ir laukti, viduje slėpėjusi charakterio jėga bei energija išsiveržia į paviršių. Herojus pamatė, kad Tarybų valdžios sąlygomis galima priešintis tam blogiui, kuris anksčiau nedalomai viešpatavo gyvenime.

Pirmoji apsakymo dalis, kur sužinome apie Motiejaus gyvenimą pratyje ir apie įvykusią jame permainą, parašyta taupant žodį, suteikiant prasmės kiekvienai buities ar herojaus elgesio detalei. Iš vientiso idėjinio-meninio kūrinio audinio išsiskiria tik kelios, paskubomis parašytos deklaratyvaus pobūdžio frazės, apie kurias kalbėta anksčiau. O Agnieškos ir Motiejaus pasiaiškinimo scena sukurta taip meistriškai, tiek yra psichologiškai įtikinanti, jog priklauso prie geriausių P. Cvirkos realistinės charakterių tapybos puslapių.

Parodęs, kaip aistringai, su kokia vidinio įsitikinimo jėga Motiejus gina namuose teisę kurti savo rankomis gyvenimą, rašytojas antroje apsakymo dalyje vaizduoja jau pačią herojaus veiklą.

P. Cvirka nesibodi Motiejaus, tapusio apylinkės pirmininku, gyvenimo kasdienybėmis. Smulkiai ir detalai vaizduoja jis tą kupiną rūpesčių ir pavojų gyvenimą: „Visą pavasarį Motiejus vis ėjo ir ėjo. Jo kišenės buvo pilnos popierių, raginimų, kuriuos jis, pasidalinęs su Urniežium, nešiojo iš kiemo į kiemą. Reikalai birte biro: laiku reikėjo dirvonuojančius, be šeiminių pasilikusių laukus užsėti, kol geri keliai — miškas išvežti, dar nespėjai vieno baigti — rūpintis tam ar kitam naujakuriui arklį įgyti, trečias iš armijos, bekojis, karvės reikalauja ir raštą jau turi. O iš ko imsi — iš turtinųjų“²². Ir dar daug daug herojaus darbo smulkmenų papasakoja rašytojas, tačiau niekur nepereina prie beprasmiško jų išskaičiavimo bei aprašymo. Rašytojo susidomėjimas herojaus darbo kasdienybe yra pagrįstas tuo, kad jis, vaizduodamas Motiejų, paskendusį begaliniuose rūpesčiuose ir darbuose, siekia pabrėžti slėpėjusią ir socialistinės santvarkos sąlygomis atspalaidavusią darbo žmogaus kūrybinę galią. Antra vertus, detalai pavaizdavęs Motiejaus veiklą, rašytojas parodo, kad herojus nepaskęsta buities ir darbo smulkmenose, kad jis visą laiką jaučiasi esąs didelės darbo armijos karys. Herojaus socialinė kilmė ir biografija padarė jį itin jautrų neteisybei ir skriaudai, turtinųjų kėsams. Praregėjęs ir atsitiesęs darbo žmogus yra pasiryžęs iki galo ginti savo klasės tiesą, gyvenimą, į kurį jam duris atvėrė Tarybų valdžia. Tuo būdu, platus rašytojo pasakojimas apie aktyvią herojaus veiklą apsakyme išryškina naujus veikėjo charakterio bruožus — jo kūrybinę iniciatyvą, klasinį sąmoningumą.

Logiškai iš šių herojaus charakterio ypatybių išplaukia ir paskutinė apsakymo scena — ginkluotas Motiejaus susidūrimas su banditais. Auto-

²¹ P. Cvirka, Raštai, t. IV, 1951, p. 301.

²² Ten pat, p. 302.

rius įtikinamai ir psichologiškai pagrįstai vaizduoja, kaip auga vidinis herojaus nerimas, nuojauta, kad banditai su juo mėgins atsiskaityti. Keilomis detalėmis (laiškas su įspėjimu, išminti javai) rašytojas parodo, kad Motiejaus nuojauta nėra be pagrindo. Tačiau tuo, kaip herojus ruošiasi tam susirėmimui, kaip jisai tiki savo reikalo teismu ir nemano nusileisti, P. Cvirka tartum nusako ir būsimojo konflikto pasekmes: nugalėtoju turi būti ir bus Motiejus. Gyvenimo tiesa, pagrindinės visuomenės vystymosi tendencijos yra jo pusėje. Istorinio optimizmo patosas, persunkęs apsakymą, neatveda autoriaus į suprimityvintą, schematišką ir paviršutinišką konflikto tarp dviejų socialinių jėgų išsprendimą. Apsakyme pavaizduota Motiejaus gynimosi prieš banditų gaują scena yra giliai dramatiška. Iš vienos pusės senas, silpnai mokąs naudotis ginklu žmogus, o iš kitos — gauja, kaip galima tikėtis, turinti jau nemažą „kovos“ su taikiais gyventojais patyrimą. Ir vis dėlto ta gauja yra priverčiama pasitraukti! Ar nenusidėjo čia rašytojas gyvenimo tiesai, tikroviškumo reikalavimams, ar nepalengvino jis konflikto išsprendimo? Žinoma, ne. Banditai savo „narsą“ rodė ten, kur jie užklūpdavo žmones nepasiruošusius, o ten, kur jų kėslai sutikdavo pasipriešinimą, jie pasitraukdavo.

Ir visai natūralu, kad po šios, dar labiau pakėlusios pasitikėjimą savo jėgomis, savo reikalo teismu nakties herojus įgauna naujų bruožų. Lietuviškame tekste²³ rašytojas tartum palieka pačiam skaitytojui teisę savaip matyti naują Motiejų. Į rusų kalbą išverstuose leidiniuose Motiejus, dėkingumo, kažkokio nesuprantamo jausmo pagautas, bučiuoja savo žmoną, uoliai padėjusią jam tą naktį ir tuo pačiu tartum pripažinusią jo teismą. Sitoks sprendimas yra prasmingas. Juo teigiama, kad žmogus, aktyviai kuriaš gyvenimą ir ginąs jį nuo išnaudotojų, išmoksta kitaip vertinti ir kitą žmogų. Žmogus, kuris kovoja, kuris aktyviai dalyvauja socializmo statyboje, — visais atžvilgiais gražus. Tokia išvada plaukia iš P. Cvirkos apsakymo „Pabučiavimas“.

Kaip reikėjo mylėti ir suprasti tą paprastą, atitiesusį pečius ir iškėlusį galvą darbo žmogų, kad smulkiuose kasdieniniuose apylinkės pirminko rūpesčiuose, jo buityje pamatytum didelių darbų prasmę ir kūrybos poeziją! Tuo metu tai galėjo įžvelgti tik toks rašytojas, kaip P. Cvirka, kuris pasirinko „tarnavimo liaudžiai kelią laisvai, be prievartos, savo įsitikinimų ir pašaukimo dėka, širdies ir sielos įsakymu“²⁴.

Kitokiu aspektu tų dienų gyvenimą vaizduoja, kitoje gyvenimiškoje situacijoje parodo pokario žmogų P. Cvirkos apsakymas „Daina“. „Dainoje“ rašytoją taip pat domina žmogaus santykis su savo meto tikrove, ir jis, kaip teisingai pastebėjo J. Lankutis, „atskleidžia žmogaus sielos atgimimą naujų istorinių įvykių poveikyje“²⁵. Šiuo atveju herojus atgimsta tada, kai jo sielos stygas paliečia kolektyvinio darbo grožis, pažadindamas ir atgaivindamas jame kovos dėl duonos nuslopintas poetiškasias jo prigimties puses. Nepatikliai sutikęs sūnų įstojimą į žemės dirbimo kooperatyvą, senasis Jokūbas sveika darbo žmogaus prigimtimi negali likti abejingas, stebėdamas žmonių entuziazmą, susiklausymą darbe ir pačius bendro darbo rezultatus. Savo pritarimą naujam gyvenimui, kur darbas nustoja buvęs prievartos ir išnaudavimo forma, Jokūbas išreiškia ne tik žodžiais „o dėl to smagiau draugėje“, bet ir naujoviškos dainos melodija.

²³ Pomirtiniuose leidiniuose ir „Valstiečių laikraštje“, kur apsakymas buvo paskelbtas, autoriui dar esant gyvam, pabaiga buvo tokia pat, kaip ir išverstame apsakyme.

²⁴ Chruščiovas N. S., Už glaudų literatūros ir meno ryšių su liaudies gyvenimu.

²⁵ J. Lankutis, Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje, Vilnius, 1959, p. 240.

Apsakymo „Daina“ pagrindinis veikėjas nėra aktyvus naujo gyvenimo kūrėjas, kovotojas už socializmo principų įsigalėjimą lietuviškame kaime. Tačiau Jokūbas nėra taip pat ir priešas. Jis — doras darbo žmogus, buvęs kumetis, savo prakaitu užsidirbęs pinigų ir įsigijęs žemės sklypelį, su tuo sklypu surišęs visas geresnio gyvenimo viltis. Rašytojas myli savo herojų, supranta jo valstietišką savininkišką psichologiją ir tiki, kad tas žmogus įvertins Tarybų valdžios pastangas palengvinti valstiečių gyvenimą. Pats į priekį žengiąs gyvenimas nuplaus tai, kuo apaugo dora ir švari šio žmogaus širdis, kas apraizgė jo mintis ir jausmus klasinėje visuomenėje. Tikėjimas žmogumi ir naujo gyvenimo galia bei poveikiu jam apsprendžia ir apsakymo siužeto pobūdį. Jausdamas ir supraddamas savo herojaus charakterį, rašytojas nepastato jo į sudėtingą gyvenimišką situaciją, kurioje jis turėtų rinktis, su kuo jis, nesuveda į konfliktą, kurio atomazga galėtų turėti kokias nors dramatiškas pasekmes. Neteisus buvo V. Galinis, kada jis teigė, jog „pagrindinis „Dainos“ konfliktas — yra kova tarp seno ir naujo“²⁶. Senasis Jokūbas neatstovauja senam, jis pats „naujas“, tik dar nesupranta šito. Tačiau rašytojas potekstėje nuolatos tai akcentuoja. Senio susipykimas su sūnumis, kaip taikliai pastebėjo J. Lankutis, — „joks konfliktas, tai mes pajuntame iš pirmųjų apsakymo eilučių: „Antra diena pasipūtęs lyg piktdagis storojo jis trobos kampe, su niekuo nekalbėdamas“. Autorius apie tai rašo su atlaidžia, geraširdiška šypsena, aiškiai jausdamas, kas dedasi senio širdy, žinodamas, kad visas jo pykimas yra tik atsivėikinimas su praeitimi“²⁷. Ar apskritai apsakyme yra konfliktas? Mūsų supratimu, yra. Tik jis vyksta Jokūbo sieloje. Tai konfliktas tarp buržuazinio gyvenimo sąlygų įskiepytos tiesos: „kada gi būta, kad valdžia žmogui doro norėtų?!“ ir sveikio darbo žmogaus prigimties, kuri jautri viskam, kas gera ir teisinga. Ir pats herojus kažkokia vidine nuojauta jaučia, kad gyvenimas pakrypo į gerąją pusę, bet negali savyje nugalėti valstietiško atsargumo, abejonių. Gretindamas praeities ir dabarties faktus (— „dvidešimt metų dvaruos išdirbo, ir kad būtų matęs poną be kepurės prieš kumečio vaiką su ašaromis akyse“ ir kt.²⁸), Jokūbas tik pirmu požiūriu atrodo vienodai nepatenkintas viskuo. Jau pokalbyje su buože Briedikiu rašytojas parodo, kad Jokūbui ne prie širdies pastarojo išvedžiojimai ir pranašystės. Tačiau jis neturi kuo atremti ir ieško tos atramos sūnuose, prikišdamas jiems jų darbą kooperatyve. Rašytojas nuo pat pirmųjų senio ginčo su vaikais vaidų parodo, kad tas ginčas ne esminis, kad tai savotiška forma, su kurios pagalba tėvas ieško paramos sau, toms savo mintims, kurios dar nesusikristalizavo į aiškią išvadą, bet jau spraudžiasi iš pasąmonės. Ir dėl to rašytojas herojaus pyktį, prieštaravimą vaikams, susidūrimą su žmona piešia taip, jog jie įgauna purkštavimo, o ne rimto nepasitenkinimo atspalvį. Juo herojus labiau yra pasiryžęs tėviška valia užgniaužti sūnų iniciatyvą, tuo komiškesnėse situacijose rašytojas jį vaizduoja. J. Lankutis anksčiau minėtame darbe atkreipė dėmesį į šią rašytojo herojaus „protesto“ vaizdavimo ypatybę. Tai, kad herojus taria piktus ir prieštaraujančius vaikų gyvenimo linijai žodžius, nuolat lydimas vištų, kad jis „apsivėlusia piuvenomis galva išlindo iš pašiūrės“ ir kaip tik tada nutarė, kad „juokų nebus“ — visa tai suteikia jo žodžiams kažkokią netikrumo atspalvį. Komiškos situacijos, kur atsiduria herojus, mokydamas vaikus ir žmoną proto, prieštaravimui tarp jo ir vaikų suteikia tariamumo pobūdį. Kad herojaus vidinė nuotaika ne visai sutampa su jo žodžiais reiškiamu nepritarimu vaikams, kad jo są-

²⁶ V. Galinis, P. Cvirkos apsakymai, Vilnius, 1959, p. 249.

²⁷ J. Lankutis, Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje, Vilnius, 1959, p. 241.

²⁸ P. Cvirka, Raštai, t. IV, p. 322.

monėje vyksta sudėtingas praeities suformuluotų gyvenimo vertinimo kriterijų perkainavimas, rašytojas labai taikliai pabrėžia Jokūbo kivirčo su žmona dėl klarneto panaudojimo ūkiškiems reikalams scenoje. Pirmu požiūriu tai susierzinusio senio, ieškančio kur išlieti nepasitenkinimą savimi ir kitais, eilinis kaprizas. Tačiau rašytojas tam faktui suteikia gilią prasmę, čia jis įžiūri dėsningą socialistinės tikrovės veikiamame žmoguje vykstančio dvasinio atgimimo, bundančios kūrybinės galios požymį. Dar nesąmoningai, bet senis jaučia, kad, kryptant gyvenimui nauja vaga, klarnetes jam bus reikalingas ne tik kaip dešrų kimšimo priemonė... Tolimesnėje apsakymo siužeto eigoje rašytojas „nepamiršta“ tokios detalės.

„— Seniai grajinau. Gal prieš dvidešimt metų,— tarė Jokūbas, apžiūrėdamas klarnetą, ir vėl ją įsidėjo į burną.

Jo skruostai išsipūtė, akys ėmė mirkčioti ir paplūdo ašaromis. Iš karto buvo sunku suprasti melodiją: atpratę ir nelankstūs pirštai tačiau ėmė šokinėti ant klarnetos, tarsi jais senis būtų raizgęs siulus.

Daina nuplaukė laukais, naujoviška daina, kurią dainavo jaunimas, ir Jokūbo sūnūs, sustabdę arklus, ir kiti artojai ir moterys, sodinę bulves, valandėlę klausėsi grojant“²⁹.

Rašytojo surastas meninis sprendimas be galo poetiškas ir įtikinantis. Senio Jokūbo daina reiškia ne tik tai, kad jis priima naują gyvenimą, bet kad ir jis pats pasikeitė to gyvenimo veikiamas, numetė klasiškas santvarkos uždėtą kiautą, pasijuto žmogumi. Pati senio daina, skambanti laukais, kur žmonės bendromis jėgomis, kolektyviai dirba, yra tiek reikšminga, kad nereikalingas atrodo rašytojo komentaras, duotas herojaus sūnaus Jurgio lūpomis. „Jurgis suprato, kad toji muzika — tai tėvo susitaikymas su sūnumi, su nauja sėja, su naujais laikais. Ir savo mintyse jis pakartojo savo tėvo žodžius: „Linksmiau draugėje gyvent, geriau vienoj šeimoje. Ir žmonės kažkaip geresni darosi““.

Sukoncentravęs savo dėmesį į žmogų, savo rankomis, prakaitu ir krauju kuriantį naują, šviesų lietuvių tautos gyvenimo puslapį, giliai pažinęs ir aistringai pamilęs tą žmogų, rašytojas perkėlė jį iš gyvenimo į savo kūrinis, parodė jo idėjinį-moralinį brendimą, žmogiškąjį grožį. Giliai jautęs pagrindinius mūsų pokario metų tikrovės konfliktus, marksistinės pasaulėžiūros dėka suvokdamas jų pobūdį bei išsprendimo perspektyvas, P. Cvirka savo kūriniais atsakė į aktualiausias to meto problemas, sukūrė įtikinamus ir giliai meniškus nepamirštamo mūsų istorijoje laikotarpio paveikslus. Savo apsakymais rodydamas naujos, socialistinės sąmonės formavimąsi nacionaliniame lietuvių charakteryje kaip pagrindinę epochos tendenciją, P. Cvirka žengė naują žingsnį lietuviškoje socialistinio realizmo prozoje.

Pirmaisiais pokario metais, kada pats gyvenimas iškėlė mūsų rašytojams pagrindinę problemą — pavaizduoti žmogaus idėjinį brendimą, socialistinės sąmonės įsigalėjimą, parodyti žmogaus santykį su nauja gyvenimo tikrove, jo vietą vykstančioje klasių kovoje, mūsų rašytojų kolektyvinių pastangų dėka į mūsų prozą atėjo gyvas tų dienų žmogus, ir vaizduojamas jis buvo kaip žmogus, sąmoningai siekiąs naujos, socialistinės visuomenės sukūrimo. J. Baltušio „Abišealėje“ ir P. Cvirkos šiuo metu parašytuose apsakymuose ne tik užčiuopiamos pagrindinės epochos problemos, bet tikrovėje vykstant procesai interpretuojami kaip dėsningi visuomeninio gyvenimo procesai, betarpiškai besireiškia per žmonių charakterius, formuoja kokybiškai naują žmogaus asmenybę. Šituose apsakymuose žmogus iškyla kaip aktyvi kūrybinga asmenybė, sie-

²⁹ P. Cvirka, Raštai, t. IV, p. 331—332.

kianti veikti, keisti gyvenimo tikrovę ir ryšium su tuo besikeičianti pati. Ypač daug dėmesio, vaizduojant žmogų, skiriama vykstantiems jame idėjiniams lūžiams, socialistinio sąmoningumo, apskritai žmogaus asmenybės brendimui. Tokį požiūrį į žmogų ugdė ne tik socialistinio realizmo estetika, bet ir to meto gyvenimo tikrovė, turtinga ryškių darbo liaudies aktyvumo, kūrybiškumo, herojiškumo pavyzdžių.

Geriausieji pirmųjų pokario metų apsakymai atspindėjo naujus tarybinės lietuvių prozos pasiekimus, kuriant žmogaus charakterį bei atvaizduojant žmogų pagrindinių epochos socialinių problemų plotmėje. P. Cvirkos „Pabučiavimas“ ir „Daina“, J. Baltušio „Abišalė“ bei kitų pirmųjų pokario metų apsakymai, vaizduoją naujos sąmonės įsigalėjimo procesą įvairiuose Lietuvos valstietijos sluoksniuose ir patį idėjinį lūžį iškelia į kūrinio centrą, objektyviai paruošė dirvą romanui, kuris galėjo plačiau pagrįsti ir parodyti ne tik patį lūžį, bet ir jo pasekmes, pavaizduoti visą žmogaus gyvenimą, jo charakterio raidą.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v. universitetas,
Lietuvių literatūros katedra

Įteikta
1962 m. lapkričio mėn.

ЧЕЛОВЕК В ЛИТОВСКОМ РАССКАЗЕ ПЕРВЫХ ПОСЛЕВОЕННЫХ ЛЕТ

Л. ЛИСЕНКАЙТЕ

Резюме

В статье анализируются литовские рассказы первых послевоенных лет, в которых изображалась современность. Основная тема статьи — изображение человека в рассказах тех лет. Автор статьи отмечает, что процесс художественного освоения нового этапа в жизни литовского народа в то время был довольно сложным. Проявилась тенденция к описательству, констатированию того или иного факта общественно-политической жизни, фиксированию внешних сторон действительности, что во многом вытекало из неумения писателей глубоко проникнуть в суть изображаемых явлений и объяснялось слабостью мировоззрения. Однако постепенно в рассказах первых послевоенных лет стал вырисовываться образ человека, а сами факты и события рассматривались в связи с человеком. Особое место в этом плане принадлежит рассказам Ю. Балтушиса и П. Цvirки, которые и находятся в центре внимания автора статьи.

Проанализировав рассказы «Краюха» и «Тайна Скуодиса» Ю. Балтушиса и рассказы «Депутат», «Поцелуй», «Песня» П. Цvirки, автор статьи заключает, что в этих рассказах ощущается концепция человека, которая отвечает эстетическим принципам искусства социалистического реализма.

Ю. Балтушиса больше всего интересует человек, который под влиянием изменений, происходящих в литовской действительности той поры, освобождается от устаревших моральных догм, от укоренившихся в его сознании порочных традиций и начинает новую, осмысленную, творческую жизнь. П. Цvirку особенно влечет характер человека, активная деятельность которого направляла жизнь по новому, социалистическому пути. Писатель не довольствуется изображением этого героя, он размышляет о нем, стремится осознать причины, пробудившие в нем

активность, показать его человеческую красоту, те душевные качества, которые раскрылись в благоприятных условиях советской действительности. Показывая в своих рассказах процесс формирования социалистического сознания в литовском национальном характере как основную тенденцию эпохи, П. Цvirка сделал новый шаг в развитии литовской прозы социалистического реализма.

Таким образом, в рассказах Ю. Балтушиса и П. Цvirки воплотилось все то лучшее, что было достигнуто коллективным трудом литовских прозаиков в первые послевоенные годы. Они свидетельствовали о возросших возможностях литовской прозы и объективно прокладывали путь для решения более серьезных задач — раскрытия характера человека в более сложных связях с общественной жизнью.
